

ЉИЉАНА ПЕШИКАН ЉУШТАНОВИЋ

ПОПУЊАВАЊЕ МОЗАИКА: СЕДАМ НОВИХ  
АУТОРА У АНТОЛОГИЈСКОЈ ЕДИЦИЈИ  
„ДЕСЕТ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ”

Пре осам година, представљајући прво коло Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске, казала сам:

Надати се, само, да ће Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности* у целини изаћи. А да ће бити лако, неће. Па, вероватно, и не треба да буде, јер, како би рекао један велики песник, који ће се свакако наћи у неком од будућих кола: „Не може се царство задобити, / На душеку све дуван пушећи”.

Данас, када представљамо три нове књиге деветога кола (*Божидар Кнежевић*, прир. Саша Радојчић, књ. 118; *Димитрије Канџакузин, Констјантин Михаиловић из Осџровице, Пајсије, Арсеније III Црнојевић*, прир. Томислав Јовановић, књ. 4; *Јелена Димитријевић, Владан Ђорђевић*, прир. Слободанка Пековић и Љиљана Костић, књ. 45), у часу када је први део великог подухвата несумњивог националног значаја пред окончањем, требало би нагласити да је његовој успешној реализацији допринео, пре свега, озбиљан стваралачки труд покретача и уредника ове едиције, предвођених главним уредником едиције, академиком Миром Вуксановићем, али и труд свих оних који су се око ове библиотеке окупили и у њено настајање уложили властити рад и енергију. Оно што је на почетку излажења едиције некоме могло изгледати као амбициозан подухват неизвесног потенцијала и трајања, сада се успешно приводи крају, или, тачније, новом почетку и реализацији друге серије едиције.

Вероватно највећа предност овако замишљеног и добрим делом оствареног мозаика јесте његова отвореност за нова дела и нове ауторе, али и за различите приступе бројних приређивача. Друга предност, коју умногоме доказују три књиге које представљам и седам писаца чија су дела у њима заступљена, јесте разноврсност аутора који оцртавају традицијски низ српске књижевности синхронијски и дијахронијски, а истовремено и сложеност и разуђеност канона који се овом едицијом оцртава и васпоставља, укључујући и дела интердисциплинарна по жанровским одликама, садржини и намени.

Такве су, рецимо, *Мисли* Божидара Кнежевића (1862–1905), које је, у књизи *Божидар Кнежевић*, приредио Саша Радојчић, одредивши се у свом избору за оно Кнежевићево дело које на „уској и кривудавој” граници филозофије и књижевности припада „(и) књижевности”, насупрот Кнежевићевим историозофским студијама, које су, по Радојчићевом суду, на „другој филозофској страни”. Приређивач је Кнежевићеве мисли дао у две целине, одредивши се, с пуним правом, за чување и што потпунију реконструкцију ауторове воље и намера. Прву целину зато чини пишчево издање из 1902, с оригиналним распоредом аутора. Другу целину чине (засебно пагинирани) „фрагменти из заоставштине, објављени у издању из 1931. године, такође са (својим) оригиналним распоредом” (Саша Радојчић, „Приређивачке напомене”, стр. 157). Одлуком да овако поступи Радојчић укида претходне приређивачке интервенције у постхумним издањима Кнежевићевих мисли, полазећи притом од става да: „редослед текстова у књизи иоле сложеније структуре није семантички неутралан” („Приређивачке напомене”, 157), што је поготово важно за текстове који припадају и филозофији и књижевности.

Кнежевићеве *Мисли* и данас комуницирају с потенцијалним читаоцем као висока филозофија; строги, стоички морализам, који се не доказује речима већ делима, и не настаје као одговор на животну *морање* већ из унутрашњег *тјреба* („...морал је слобода од мора и може, морал је у *тјреба*” – *Мисли I*, бр. 79); али, у једнакој мери, и као поетски искази, квинтесенција једног горког животног искуства: „Што више живота и што је бујнији живот тим је мање мишљења и свести; што се више мисли мање се у животу суделује” (*Мисли I*, бр. 15). Сливеност, или бар особену блискост филозофског и поетског Кнежевић види као проширење оба домена: „Уметност је философија чула, поезија је философија осећања; философија је уметност ума” (*Мисли I*, бр. 7). Ако применимо на Кнежевићеве *Мисли* његово властито виђење, оне јесу висока филозофија, али и поезија: „Што је виша филозофија тим више има у њој религије и поезије” (*Мисли I*, бр. 48).

Пажљивији читалац може се, читајући *Мисли*, упитати да ли би се њихов строги морализам, дубока религиозност, и пре свега еволуционистичка оријентација, коју Радојчић сматра доминантном филозофском позицијом аутора<sup>1</sup>, одржали у овоме виду да је Кнежевић доживео да види ужасе Великог рата. Да ли би и онда веровао да је „цивилизација сила која окреће пријатељску страну људи и ствари једних другима” (*Мисли I*, бр. 31), и да је она „вештачка топлота на којој, у извесној мери, сазрева и маса нижих људи, који би иначе остали дуго зелени... овако на вештачкој топлоти цивилизације тај ће се процес свршити много брже” (*Мисли I*, бр. 33)? Успостављањем ове врсте дијалога суочавамо се, у суштини, и са филозофском и с поетском димензијом Кнежевићевог дела.

Посебан квалитет ове књиге представља предговор приређивача Саше Радојчића „*Мисли Божидара Кнежевића*”. Радојчић, иако и сам сматра Кнежевића „трагичном фигуром новије српске културе”, већ на почетку свог текста полемише с особеним писаним (и усменим) предањем које се сплело око судбине овог филозофа. За Радојчића Кнежевићева трагика проистиче, пре свега, из судбине његовог животног дела, историографских студија (*Принципи историје и Ред у историји*) „у које је уносио највећи део своје стваралачке енергије и амбиције”, а које су међу савременицима нашле мало правога одзива, док му је „место у културном памћењу нације” обезбедило „једно позно, накнадно, са становишта ауторових интенција вероватно и споредно дело” („Предговор”, 7).

Радојчић се посредно и непосредно супротставља оном виђењу по коме је Кнежевићева трагика последица само низа несрећних животних околности (губитак оца, немаштина, потуцање за службом по српској провинцији, неразумевање средине, прерана болест и смрт). Он систематски скида „велове клишеа и конструкција које су једни тумачи у њу [Кнежевићеву биографију, нап. Љ. П. Љ.] уносили, а други некритички преузимали” („Предговор”, 9). Ослањајући се на друге ауторе (пре свега на историчара Бориса Милосављевића), аутор у предговору показује који су све подаци непоздани или нетачни<sup>2</sup> и даје сведени, објективни суд, који би

<sup>1</sup> „Најопштије посматрано, филозофска позиција Божидара Кнежевића је један облик еволуционизма, теоријског усмерења и начина размишљања распрострањеног у Европи крајем деветнаестог века, само што се од типичне еволуционистичке теорије, инспирисане и ослоњене на мерљиве резултате природно научног приступа, његова варијанта еволуционизма разликује по томе што се окреће пре свега питањима човекове историје и њеног развоја. Друштвена историја је за њега продужетак биолошког развоја, и својствена је искључиво човеку” (Саша Радојчић, „Предговор”, 10).

<sup>2</sup> Рецимо, он доводи у сумњу представу о сиромаштву и занемарености који су пратили Кнежевићево одрастање и истиче да нису тачне приче о његовом вишеструком отпуштању и премештању по казни из једне провинцијске гим-

могао послужити као полазиште за једну мање „романтизовану”, али чињеницама ближу биографију Божидача Кнежевића:

Кнежевић је био, по свему судећи, особењак о коме су се испредале анегдоте, један од оних самоуверених, усамљених генија који у исти мах презиру своје окружење сачињено од обичних људи, људи масе, и жуде да оно призна њихову величину, био је човек чврстог карактера и несклон да се придржава друштвених конвенција („Предговор”, 9).

Део те биографије који подстиче машту и мисао читалаца јесте и то што је овај строги моралиста и оригинални мислилац „у правој линији био унук кнеза Ива од Семберије” (Јован Скерлић, *Бождар Кнежевић*, 161). Иако Скерлић, у свом надахнутом некрологу (једном од најлепших текстова које је написао и једном од најлепших српских некролога модерног времена), говори о Нушићевом драмату као делу које је прославило истакнутог устаничког војводу, сетимо се овде, пре свега, уметнички много вредније Вишњићеве песме „Кнез Иван Кнежевић”. Вишњићева поента:

Благо Иви и Ивиној души!  
И то Иви нико не припозна,  
Ни Ивану когоди зафали,  
А камо ли да Ивану плати.  
Иван неће ни од кога плате.  
Ивану ћу Ристос Господ платит’,  
Када Иван буде на истини.

(*Српске народне њесме*, књ. IV, бр. 29),

узбудљиво се дозива с мишљу кнежевог потомка:

Велике душе, племените људе, не треба тражити с буктињом у руци; они се у животу не виде од лажне светлости, лажних величина људских. Тек из гроба сијају они својом сопственом, тихом и чистом светлошћу, кад изумру лажне светлости, кад настане општи мрак (*Мисли I*, бр. 108).

Главни допринос Радојчић даје прецизном позиционирању Кнежевићевих *Мисли* са становишта филозофије, где се најопштија

---

назије у другу, већ је већина премештаја уследила на Кнежевићев захтев. Легенда је, наглашава Радојчић, и то да је Кнежевић сам научио језике: „У ствари, немачки, француски и латински је учио у гимназији и Великој школи, а само енглески самостално, преводићи” („Предговор”, 9).

еволуционистичка оријентација допуњује и проширује дубљом анализом филозофске потке овог дела. Он ће тако оповрћи тезу о Кнежевићу позитивисти, истичући да је он „ипак метафизичар”, који „о човековој историји, цивилизацији и моралности... износи низ надахнутих, сјајно књижевно обликованих и – непроверљивих запажања” („Предговор”, 10). У *Мислима* Радојчић препознаје и кантовски и хегеловски интониране фрагменте, трагове предсократске филозофске мисли, сродне метафоричком начину говора античких филозофа, али и низ „противречја и недоследности”, које он тумачи као „пратеће елементе фрагментарности и сажетости”, који „чувају арому стварног живог мишљења, које је увек нека врста унутрашњег дијалога различитих идеја и увек превазилази себе само” („Предговор”, 11). Ту негде успоставља се, наглашава Радојчић, она веза филозофије и поезије захваљујући којој „Кнежевићеве духовити, добро обликовани фрагменти, и данас улазе у састав стпског књижевног канона, и привлаче сваку нову генерацију читалаца” („Предговор”, 16).

Пратећи научни апарат („Хронологија”, „Селективна библиографија”, „Приређивачке напомене”, „О Кнежевићу” и „Додатак”) и опрема књиге у складу су с узусима библиотеке. Избор из текстова о Кнежевићу, поред већ навођеног Скерлићевог некролога, чине одломци класичне студије Ксеније Атанасијевић *Божидар Кнежевић* (објављена 1931) и савремени текст Срђана Дамњановића „Парадокс Божидара Кнежевића” (објављен у јуну 2006. године у *Летњојпису Мајице српске*).

\* \* \*

На сложене релације које се успостављају унутар традицијског низа српске књижевности, као и унутар њеног канона, указује на свој начин и књига *Димитрије Канијакузин, Констјантин Михаиловић из Осипровице, Пајсије, Арсеније III Црнојевић*, коју је приредио Томислав Јовановић. Већ у наслову предговора, приређивач као основну везу ових аутора и њихових дела истиче историјски моменат: „Четири српска писца из времена турске владавине”, обухватајући овом општом одредницом широк временски распон, од средине 15. до прве деценије 18. века. Реч је о периоду који је, и на плану опште и на плану националне историје, испуњен низом изузетно значајних историјских збивања: од турског освајања Цариграда 1453, коначног пада Новог Брда (1. јун 1455) и пада Деспотовине 1459. и других српских средњовековних држава, преко турских освајања Угарске и освајачких похода Сулејмана Величанственог, током 16. века, црквених реформи патријарха Пајсија Јањевца,

током 17. века, до аустријско-турских ратова у 17. веку (1683–1699) и сеобе Срба под вођством Арсенија III Црнојевића и њиховог насељавања у крајевима северно од Саве и Дунава, крајем 17. и почетком 18. века.

Ову историјску динамику и њено судбинско преплитање са животом четворице аутора веома добро осветљавају приређивачеве прецизне хронологије њиховог живота и рада, из којих се види како су се у судбинама појединих аутора огледали трагични историјски ломови. Тако је, на пример, Димитрије Кантакузин (рођен око 1435, а умро крајем XV века) као шестогодишњак доживео прво турско освајање Новог брда, с робљењем и убиствима (1441), као осамнаестогодишњак пад Цариграда (1453), а убрзо потом и коначни пад родног града под турску власт (1455). Двадесет две године касније, 1477, после новобрдске побуне, у Цариграду је погубљено више чланова његове породице: Јован Кантакузин (усмена епика га памти као „старца Јања од старине кнеза”), с два брата и осам синова, или, по другим изворима, са четири сина и дванаест унука.<sup>3</sup>

Из истога Новог Брда одведен је у робље, са 319 младића, двадесетогодишњи Константин Михаиловић из Островице (рођен око 1435, умро 1501), који је две године раније, с одредом српске војске, невољко учествовао у освајању Цариграда. Као јаничар и заповедник тврђаве Звечај на Врбасу, Михаиловић је заробљен од стране хришћана и одведен у Пољску, где су крајем XV века објављене *Јаничареве усјомене*, посвећене пољском краљу Јану Олбрахту.

Сва дела ретких српских писаца тог периода, било непосредно или посредно, дотичу се мукотрпног живота и страдања изазваног турским угњетавањем. Почев од пада Новог Брда од турске руке 1441. године, посведеченог у делима Димитрија Кантакузина и Константина Михаиловића, затим смрти деспота Ђурђа, опеваној у тужбалици непознатог Смедеревца, па преко спаљивања моштију Светог Саве..., све до велике сеобе 1690. године, у чијем средишту се нашао патријарх Арсеније III Црнојевић, нижу се нека од већих трагичних збивања која су постала незаобилазна тема... И књижевност је неминовно постала огледало тмурних времена (Томислав Јовановић, „Предговор”, 8).

Ови романескни обрти судбине, индивидуалне и националне, укрштени с поетиком средњовековне књижевности битно су утицали на садржину и ток дела заступљених у Јовановићевом избору.

<sup>3</sup> О томе види: Константин Јиречек, *Историја Срба*, прев. Јован Радонић, књ. 1, политичка историја: до 1537. године, друго исправљено и допуњено издање, Научна књига, Београд 1952, 410.

Димитрије Кантакузин је представљен *Посланицом кир Исаији, Молићвом Богородици и Похвалом Свeћом Димитрију*; Константин Михаиловић *Јаничаревим усјоменама или шурском хроником*; Патријарх Пајсије *Жићијем Свeћоџ Цара Уроша* и *Посланицом њаји Урбану VIII*; а Арсеније III Црнојевић путописом *Пућовање у Јерусалим* и писмом грофу Головину.<sup>4</sup>

У уводној студији „Четири српска писца из времена турске владавине” Томислав Јовановић говори о историјској позадини стваралаштва одабраних аутора, овоме следи жанровско класификовање изабраних дела и указивање на њихов однос према поетичком канону средњовековне књижевности, те разматрање веза између садржине дела и историјског и поетичког контекста у коме су она настала. Јовановић, на пример, на основу анализе *Посланице кир Исаији* потврђује и прихвата претпоставку Ђорђа Сп. Радојчића да је прималац посланице био композитор, јеромонах Исаија Србин:

Алудирајући на Исаијино бављење музиком, Кантакузин користи изразе са акустичком етимологијом. Тако каже да га „труба високогласна дотакну” као и да „инструмент неки слаткогласни и пун сазвучја, духовни, божаственим даром богато испуњен на време се повисује и подобно снижава” („Предговор”, 9).

Делу Константина Михаиловића Јовановић приступа истичући чврсте везе *Јаничаревих усјомена* и усмене књижевности, као и поетичке и садржинске особености овога дела у систему српске средњовековне књижевности:

Константинове *Усјомене* представљају усамљену појаву у српској средњовековној књижевности. То дело је ближе поетици народне усмене књижевности него прозним делима негованим на српскословенском језику. Снажна изражајност његовог казивања потиче пре свега из личне доживљености збивања о којима пише... („Предговор”, 17).

Разматрању стваралаштва патријарха Пајсија (1542–1647) Томислав Јовановић приступа указујући на историјске околности у којима је ово дело настало. Вековно ропство условило је да се све слабије „јављају одједи ранијег стваралаштва”:

<sup>4</sup> Сва ова дела превео је Томислав Јовановић, с изузетком *Јаничаревих усјомена*, које је превео Ђорђе Живановић.



Шеснаести век и половину седамнаестог века прекрила је тама из које се помаљују једва видљиви трагови књижевних остварења („Предговор”, 18).

У тим материјално и духовно тешким околностима патријарх Пајсије почиње да буди свест народа, обнавља манастире, подстиче преписивачки рад и одржава живу комуникацију између српских духовних средишта. У његовом књижевном стваралаштву, истиче Јовановић, „средишње место заузимају два књижевна лика” („Предговор”, 21), који, историјски гледано, обележавају почетак српске краљевине и пропаст српског царства – краљ Стефан Прввенчанин, односно Свети Симон, и цар Урош. Управо Пајсије је први аутор који ову двојицу владара помиње као светитеље. Пајсијево дело, наглашава Јовановић, жанровски је разноврсно али

у појединим његовим делима промењене су пропорције уобичајеног жанровског устројства па је дошло и до сужавања жанра на само један његов чинилац („Предговор”, 22).

Тако је, на пример, *Житије Свѣтѣога цара Уроша*, иначе последње средњовековно житије византијскога типа, изразито оптерећено родословним делом који се базира на жељи да читаоца обавести „одакле проистекоше Срби”. Укупне стваралачке домете патријарха Пајсија Јовановић сматра скромнијим од домета његових претходника, а у извесном смислу његово дело представља „горњу границу” жанровског и књижевног система српске средњовековне књижевности.

Арсеније III Црнојевић (1633–1706) ствара у изразито неповољним историјским условима, који су наметали борбу за голи опстанак појединаца и нације. Ту животну нужду пажљивији читалац лако може препознати у путопису у којем Црнојевић описује, коначно за коначном, своје путовање у Свету Гору. Дневничким маниром бележено *Путовање у Јерусалим* садржи читав низ података о ситним губицима и трошковима, јадање због украденог или заборављеног ножа и резигнирану констатацију да се за новац све може добити: „И ту нађосмо за асприце свега доста” (*Путовање у Јерусалим*, 160). Управо ови детаљи уносе у Црнојевићево путопис привлачну животност:

Архијакон Данило заборава ми дивит; цена његова двадесет гроша. И када изађосмо из места у поље, тада се вратише да покушају наћи изгубљено, и не нађоше ништа (*Путовање у Јерусалим*, 161).



Иако Томислав Јовановић своју уводну студију поентира указивањем на опадање укупног књижевног стваралаштва у периоду после пада под турску власт, изабрана дела могу побудити вишеструко интересовање савременог читаоца. Кантакузинова химнографска *Молишва Богородици*, на пример, нашла се у изузетној антологији Миодрага Павловића, читана као дело које свог читаоца

изненађује лепотом, утиском величанствености, сигурношћу форме и песничког израза, зрелошћу своје мисли и искушавањем онога о чему пева. Стоји усамљена у свом веку (петнаестом) и као кула се надноси над хроникама и натписима. Усамљена у својој уметничкој самосвести и емотивно-умној развијености и над поезијом других векова, неоспорни документ песничке величине у нас, и нема много поема на нашем језику које стижу тако високо у својим узлетима (Миодраг Павловић, *Димитрије Канџакузин и његова „Химна Богородици“*, 209).<sup>5</sup>

Ову модерну визуру наглашава и сам приређивач, уносећи у изабране текстове Павловићев изузетни есеј.

Дела заступљена у овој књизи изузетно су значајна и са становишта изучавања српске усмене књижевности. Без познавања средњовековних дела о Светом Димитрију „војнику непобедивом” (Димитрије Кантакузин, *Похвала Светом Димитрију*, 64) не може се сагледати историјски контекст осмерачке епске песме из *Ерлаџенског рукописа* „Вино пије Димитрије”, па ни круга песама о Боланом Дојчину. И сама судбина писаца заступљених у овој књизи може бити драгоцен податак за разумевање оне суморне атмосфере која боји епске песме покосовског циклуса. Са становишта усмене епике и усмене књижевности уопште драгоцене су, нарочито, *Јаничареве усјомене* Константина Михаиловића. Стилизацијом, композиционим микроформама (изрекама, пословицама, формулама), које су се очувале и у преведеној варијанти текста, ово дело недвосмислено сведочи о древности усмених образаца. На пример, у наслову петнаесте главе – „О божијој казни због грехова наших, шта се збивало код Срба или Рашана” – слуги се митска и епска повест о пошљедњем времену, она иста која је надахнула Његошеве стихове: „Бог се драги на Србе разљути / за њихова смртна

---

<sup>5</sup> Поред Павловићевог текста приређивач је изабрао и текстове Гордане Јовановић, „Константин Михаиловић из Новобрдске Остранице и његов спис Турска хроника или тзв. Јаничареве успомене (крај XV века)”, 217–228, Ђорђа Сп. Радојичића, „Патријарх Пајсије с придворним слави цара Уроша”, 229–231 и Рајка Ј. Веселиновића, „Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности”, 233–243.

сагрешења”. Константиново дело недвосмислено сведочи да је већ у XV веку било оформљено предање о Косовском боју, прича о Милошевом подвигу и Лазаревој мученичкој погибији. Истовремено, у опису Лазареве смрти, у речима које кнезу Лазару казује војвода Крајимир: „Глава није као врбов пањ да по други пут израсте” (Константин Михаиловић, *Јаничареве усјомене*, 80) сачувана је епска формула блиска оној коју у Вишњићевој песми „Бој на Чокешини” изговара Ђорђе Ђурчија:

Јер ја нисам дрво врбовина,  
Кад пос’јеку да с’ омладит’ могу,  
Па да будем врба, к’о и била,  
Но Ђурчија горски арамбаша,  
Кад пос’јеку, омладит’ се не ћу.

Можда се и у инсистирању патријарха Пајсија на родословним списковима, који нарушавају строгу поетику светачког житија може наслутити жеља да се у злим временима очува национално памћење и самосвест, која, према суду Вука Караџића, осмишљава усмену епику.<sup>6</sup>

С друге стране, судбина и стваралаштво Арсенија III Црнојевића, особито његово писмо грофу Головину, незаобилазни су за потпуније разумевање и тумачење оног историјског и књижевног контекста у коме је обликована магистрална тема сеоба, једна од носећих у модерној српској књижевности.

\* \* \*

Књига *Јелена Димитријевић, Владан Ђорђевић* показује како Антологијска едиција *Десет векова српске књижевности* проширује канон, уносећи ауторе који нису били његов део. Дела Јелене Димитријевић (1862–1945) приредила је и изабрала Слободанка Пековић. У књигу су ушле песме, приповетка „Ђул Марикина приказња”, роман *Нове* (у одломцима), избор из преписке и путописа (*Из Ница по харемима, Из Солуна, Нови свет или у Америци годину дана, Седам мора и три океана*). Очита је тенденција приређивачице Слободанке Пековић да што шире осветли жанровску разноврсност и суштинску иновативност стваралаштва Јелене

<sup>6</sup> „Мени се чини да су оваке песне содржале, и сад у народу простом содржавају негдашње битије Србско и име”, Вук Стефановић Караџић, „Предисловије”, *Мала њосионародња славено-србска њјеснарица* (1814), *Народна србска њјеснарица* (1815), Сабрана дела Вука Караџића, књ. 1, прир. Владан Неђић, Просвета, Београд 1965, 44.

Димитријевић, ауторке која се у свом времену издваја као стваралачки и људски самосвојна појава, мења устаљене жанровске обрасце и уноси нове стваралчке интенције.

Путописна проза Јелене Димитријевић, од *Писама из Ница* надаље, спаја снажну самосвест ауторке као жене и као Српкиње с до тада непознатом отвореношћу.

Са путописима Јелене Димитријевић дешава се мали искорак.

Потпуна искреност и жеља да се све прикаже веродостојно, уз приповедачки таленат који је од објективног приповедања и фактографске тачности лако клизио ка фикционалним облицима, од њеног путописа стварали су животни и узбудљив дискурс (Слободанка Пековић, „Предговор”, 15).

Живот жена, захваћен широко, од основних питања друштвеног и економског статуса, преко психолошког и интелектуалног развоја, изнутра осветљеног еротизма (и хомоеротизма), до моде, исхране, међусобног опхођења – главни је предмет ових путописа, или бар визура кроз коју се сва остала сагледавања садржана у њима преламају. Јелена Димитријевић у ову едицију улази као извештач с „планете жена”, из срца света који је у време њеног стварања почео убрзано да се мења.

Као путописац, ова ауторка доноси сасвим особену визуру другог. Слободанка Пековић то ефектно илуструје поређењем Дучићевог згражавања када види Арапкињу и реакције Јелене Димитријевић, пуне огорчења због женске спутаности и неслободе. Као упориште стварања и вредносног система ове ауторке, Слободанка Пековић наглашава патриотизам, феминизам и страст за упознавањем другог, али и један особен културни модел различит од преовлађујућег „херцеговачког” мушког, јуначког и епског света. Овај модел, указује Пековићева, није само родно условљен већ је и последица специфичног историјског и културног искуства изграђеног у областима које су дуже биле под турском влашћу.

Уводна студија Слободанке Пековић „Она је била око које је видело, ухо које је чуло” не оцртава само ауторкин лик и њено дело „у настајању”, с његовим основним поетичким одликама, већ и сложену рецепцију стваралаштва Јелене Димитријевић у српској култури и књижевности. Та се рецепција особито развила у потоних двадесетак година. Књига је опремљена устаљеним прилозима: хронологијом, селективном библиографијом, приређивачком напоменом. О Јелени Димитријевић изабран је текст Павла Поповића „Песме Јелене Јов. Димитријевића”, који се имплицитно, али

довољно ефектно, пореди с низом савремених референци и судова садржаних у уводној студији.

Са знатно тежим подухватом од Слободанке Пековић суочила се Љиљана Костић, бирајући и приређујући дела Владана Ђорђевића (1844–1930). Иако је Ђорђевићево име и даље познато, већина образованих Срба препознаје га, пре свега, као конзервативног политичара чије име је постало основ негативне одреднице „владановштина”, па и „црна владановштина”, а потом као уредника *Ошацибине*. Мало ко ће прво помислити на његову разноврсну књижевну делатност или преводилачки рад, па и на то да је Ђорђевић први код нас организовао и Црвени крст и Српско лекарско друштво.

У предговору „Књижевно дело Владана Ђорђевића – између постамента и времена ’владановштине’” представља у општим цртама Ђорђевићев књижевни рад указујући притом на његову свесну, програмску тенденциозност, ограничавајућу рационалност и превагу амбиције над талентом:

Неоптерећен естетским амбицијама и далеко од високе уметности, он је књижевност разумевао као слушкињу која ће му помоћи у реализацији неких других неестетских циљева. Тежњи да изнесе на видело одређене проблеме знао је да подреди и само дело (Љиљана Костић, „Предговор”, 251).

Истовремено, као својеврсни парадокс, Љиљана Костић наглашава да су књижевно-уметнички и естетски критеријуми којима се Ђорђевић руководио као уредник били и строжи и виши од оних које је у свом властитом ствању следио. У антологију су укључени приповетка „Газда Милић и славна комисија”, која несумњиво има место у развоју српске реалистичке прозе; путопис *Мирамаре*; први и пети чин драме *Народ и великаши*, специфичне по критичко-сатиричном приступу српској стварности оног времена, али истовремено оптерећене типичним манама Ђорђевићевог књижевног стварања: реторичношћу, схематизованошћу, стереотипном и поједностављеном карактеризацијом. Са становишта модерног читаоца вероватно ће најпривлачније бити Ђорђевићеве *Успомене*, које нису само „ризница материјала о приватном животу Срба у XIX столећу” (Костић, „Предговор”, 266) већ и сведочанство о духовитости и приповедачком дару који оправдава коначан захтев приређивачице да се књижевно дело Владана Ђорђевића поново размотри независно од сенке „владановштине”. Књига садржи уобичајену научну апаратуру и текст Предрага Протића „Проза Владана Ђорђевића”.

И девето коло *Антиологије* Издавачког центра Матице српске, поред избора књижевних дела и стваралачког проблематизовања питања канона и традицијског низа које овакви подухвати нужно покрећу, сабира и богату и релевантну библиографску грађу, па и читаву антологију у антологији нових и поновљених студија, есеја, критичких текстова. С тим несумњивим доприносом може се полемисати, али се он не може и не сме занемарити.\*

---

\* Реч на промоцији Деветог кола Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске, у Матици српској, у Новом Саду, 6. јуна 2018. године.